

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NIN BİTİMİNDE İZMİR'İN GENEL EKONOMİK DURUMU

Kemal ARI

Yaklaşık olarak üçbuçuk yıl sürmüş olan Türk Kurtuluş Savaşı'nın; yurt topraklarını sömürgecilerin işgalinden kurtarma ve bağımsızlığına kavuşturma amacına koşut olarak gelişen tarihsel süreçte olduğu gibi; bu bağımsızlık ve özgürlük savaşının, bir ölüm-kalım savaşını veren Türkler açısından başarıyla bitmesinin ardından, yeni Türkiye'nin toplumsal, ekonomik, kültürel vb. yönlerden kalkınma çabaları süreci içinde de, İzmir kentinin seçkin bir yeri ve işlevsel önemi bulunmaktadır. Kentin, sözkonusu bu evrelerdeki tarihsel gelişimin biçimlenişinde oynamış olduğu rol ve işlevsel çekiciliğe karşın; geçmiş dönemlerdeki etnik ve kültürel kimlik ve çeşitlilik, toplumsal dinamizm ve ekonomik birikim ile, bu her bir olgu ve kavramın, tarihsel süreç içinde geçirdiği değişme ve gelişmenin boyutu ve niteliği, söz konusu önemi artıran kimi etkenler olarak görülmektedir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın bitimine yakın yaşanan yoğun demografik gelişmeler, belirtilen bu özelliklerin herbirinde, köklü ve belirgin değişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuşkusuz, "*köklü ve belirgin değişmeler*" deyimini, kentin ekonomik yapısındaki gelişmeleri de içine almaktadır ve bu etkiler, ekonomik yapıyı oluşturan alt ögeler üzerinde de yoğun biçimde yaşanmıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın tarihsel süreci sınırları içine giren pek çok tarihsel olgu, yakındönem Türkiye Tarihi içinde İzmir'e pek seçkin bir yer oluşturmuştur. Bu seçkin konumun, kendine özgü anlaşılabilir nedenleri bulunmaktadır. Dolayısıyla, diğer Anadolu kentlerine göre, İzmir'i ön plana çıkaran bu özgün özellik ve nitelikler, bir anlamda, genel olarak Türkiye'nin nabzının, bir yönden, İzmir'in savaş sonrasındaki genel ekonomik durumuna bakarak anlaşılabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu özellikler nelerdir? Ne gibi nitelikler, -göreceli olarak- diğer kentlere göre İzmir'i daha önemli kılmaktadır?

İlk anda söylenmesi gereken şunlardır: Türkiye'nin işgaline İzmir'den başlanmıştır. Kurtuluş Savaşı bitene dek İzmir, sömürgecilerin işgali altında yaşamıştır. Sonuç olarak işgal, İzmir'de son bulmuştur. Başlangıcından bitimine kadar gerçi, hemen hemen bütün Batı Anadolu işgal altındadır; ama, Anadolu'da, pek çok yöndeki ayrıcalıklı durumu yanında, ekonomik birikime, çeşitliliğe ve değişik sektörlerdeki ekonomik koşullara en yoğun biçimde sahip olan kentlerin başında İzmir gelmektedir. Buna karşın, savaşın yokedicici ve yıkıcı niteliklerinin olumsuz izleri, en canlı ve en somut biçimde, bu kentte görülmektedir. Savaş süresince ve savaşın bitiminde, kitlesel göç hareketleri ve bu eylemlerle durumun ekonomi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri ile, bu etkiler sonunda, ekonominin genel karakteri ve görüntüsündeki yoğun, belirgin ve hızlı nitelik değişimleri, çok açık biçimde İzmir'de yaşanmıştır. İzmir'in genel ekonomik potansiyeli, çeşitliliği, özelliği ve canlılığı, ekonomik yönden bu kentin Türkiye için önemini artırmıştır. Öyle ki, yeni Türkiye'nin ekonomiye verdiği önemi gösteren ve arzulanan ekonomik yapıyı ve bu yapının özelliklerinin belirtilip saptanmaya çalışıldığı I. İktisat Kongresi, 17 Şubat 1923-4 Mart 1923 tarihleri arasında, ekonomik konularda pek önemli bir yer olan İzmir'de toplanmıştır. Bütün bu tarihsel olgular, İzmir örneğinin önemini artıran etkenlerin, yalnızca birkaçıdır. İzmir'in bu işlevsel önemine, 1925 yılında Adana'da açılmış olan pamuk kongresine katılmak için, bu kente gelirken, bütün Ege ve Akdeniz sahillerini gezen ve gezip gördüğü yerlerin ekonomik durumu üzerine notlar tutup, bunu uzunca bir rapor halinde yayımlayan dönemin Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, pek hoş bir biçimde değinmektedir. O'nun raporunda belirttiğine göre; Türkiye'de özellikle bir yer, ulusal ekonominin zayıf ve güçlü bütün noktalarını, bütün mücadelelerini 'vuzuhla' göstermektedir. Çiftçi alınının tertyle, tüccar malıyla sermayenin önünde, aynı zamanda (bu kentte) görülmektedir : "*Milli ticaretin vaziyeti noktasından, Türkiye'nin tamamını hülasa eden bu yer, İzmir'dir. Bundan dolayıdır ki, İzmir'in manzarası, muvaffak olmaya azmetmiş bir halkın manzarasıdır*"¹.

¹ Ali Cenani, "Sahil Anadolu'nun İktisadi Vaziyetine Dair Notlar", *Aydın Tarihî*, VII/21 (Kanunievvel 1341), s.619.

Ali Cenani Bey, İzmir hakkındaki bu olumlu yorumunu 1925 yılında yapmıştır. Oysa, Kurtuluş Savaşı'nın hemen bitiminde, kentin ekonomik yönden içinde bulunduğu durum, hiç de hoş değildir. Yanıp yıkılan kentin yaralarının kısa yoldan sarılmasında ve derlenip toparlanmasında, kentin geçmiş dönemlerdeki ekonomik birikimi, deneyimi ve konumu, önemli bir rol oynamıştır. İşgal döneminin sonunda, İzmir'deki genel ekonomik görüntünün, üç önemli ana etkenin zorlamasıyla biçimlendiği anlaşılmaktadır. Bu üç ana etkenden birincisi, savaşın bitiminde İzmir'in karşılaştığı büyük yangından gördüğü zarar ve ortaya çıkan büyük yıkıntı; ikincisi, ekonomide pek etkin iki ayrı kitleyi oluşturan Rumlar'ın ve aynı ölçüde olmamakla birlikte Ermeni nüfusun yöreyi ve dolayısıyla İzmir'i terketmeleri; ve böylece, başta ticaret sektörü olmak üzere, tarım, küçük imalat ve hizmet sektöründe beliren ekonomik boşluk; üçüncüsü de, Anadolu'nun İzmir dışında yıkıma uğramış pek çok yerinden, savaşın zararını görmüş felaketzede kitlelerin büyük gruplar halinde yöreyi terkeden etnik gruplardan artakalan terkedilmiş mallardan bir pay kapmak, bir eve, bir bağa ya da tarlaya yerleşmek, hiç olmazsa, bir iş bulup çalışmak için İzmir'e ve çevresine doğru yoğun biçimde göçleridir². Bu üç ana etkeni tamamlayan, ama üretimi azaltmaya değil, artırmaya dönük niteliği bulunan dördüncü bir tamamlayıcı etken de, mübadele yoluyla Türkiye'ye getirilen Yunanistanlı bir kısım Müslüman göçmenden, 32.000 kişiye yakın bir grubun, İzmir'e yerleştirilmesidir³. Belli başlı bu dört etken, Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde, İzmir'in ekonomik yapısı üzerinde etkileri olan ve ekonominin yeniden biçimlenmesinde, olumlu-olumsuz yönde rol oynayan olgular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yunan ordusu'nun son kalıntıları kentten temizlenirken, kimler tarafından çıkarıldığı pek belli olmayan büyük İzmir yangınıyla kentin üçte biri yerle bir olmuş; kent, büyük bir harabe yığını görünümüne bürünmüştür⁴. Yangından en büyük zararı gören büyük Frenk Mahallesi, kentin geçmiş dönemdeki en gelişkin yöresidir. İzmir Fransız

² Bu konuda bkz: Kemal Arı, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Fuzuli İşgal' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/15 (Temmuz 1989), ss.691-706, yine bkz: aynı yazar, "Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri", *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1992, ss.273-282.

³ Bkz: K. Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Emval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler", *aynı dergi*, VI/18 (Temmuz 1990), ss.627-657.

⁴ Bu konuda örneğin bkz: Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlılar'ın Son Günleri*, Bilgi yay., İstanbul, 1974, s. 333

Ticaret Odası bülteninden yapılan bir aktarmaya göre, Yunan işgalinden sonra, tam iş ve faaliyet mevsiminde meydana gelen yangın, ticari yaşamı da alt üst etmiştir. Çünkü bütün ticari depolar ve mağazalar alevlerin ortasında kalmış, ithalat ve ihracat olanaksız bir duruma gelmiştir⁵. Benzeri türdeki yıkıma, İzmir'e bağlı köylerde, nahiyelerde ve çevre kentlerde de tanık olunmaktadır. Hem İstihbarat Müdürlüğü'nün 1922'de yayımlanmış olduğu bir dizi yapıtta⁶, hem de dönemin ünlü yazarlarından Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Falih Rıfkı (Atay), Halide Edib (Adıvar) ve Mehmet Asım'ın da katılımıyla oluşturulan; İzmir'den Bursa'ya kadar olan çizgide, Manisa, Turgutlu, Alaşehir, Salıhlı, Uşak, Afyon ve Kütahya'yı dolaşip, düşmen istilasından zarar gören kent, kasaba ve köylerin karşılaştığı yıkımlara yakından tanık olan heyetin yazılarında dile getirilen gerçekler⁷, bu korkunç yıkımın boyutlarını yalın biçimde ortaya koymaktadır. Kuşkusuz bu durumdan, ekonomik sektörler de payını almış, yeni görüntü, savaş sonrasında doğal olarak beklenen üretim artışını engeller nitelikte bir etken olarak belirlemiştir. On yıldan fazladır devam eden aralıksız savaşların neden olduğu insan ve ekonomi kayıpları bir yana, ekonominin ana unsuru olan çiftçi, tüccar, san'atkâr ve amele guruplar da, bu karmaşık durumdan oldukça etkilenmiştir. Üretime dönük hizmet veren sektörler, savaşın bitiminde büyük ölçüde üretim araç-gereçlerini ya yitirmiş, ya da kullanılamaz derecede tahrip edilmiş olarak bulmuşlardır. Bölgenin büyük ölçüde boşalması sonucunu getiren dışa yönelik göçler ise, önemli bir üretim ve iş kaybı meydana getirmiş; terkedilmiş mallardan olan pek çok fabrika, değirmen, atölye, bağ ve bahçe, üretim yapar durumdan üretim yapamaz duruma düşmüştür. Örneğin, yalnız Urla'da, Kurtuluş Savaşı'nın bitimine doğru Rumlar'ın terkedip gittiği 9 üzüm ayıklama ve temizleme fabrikası, Bergama'da ise 5 adet zeytinyağı, un, pamuk fabrikası, büyük ölçüde tahrip edilmiş ve üretim yapamaz bir biçimdedir⁸. Bunun gibi yörede pek çok fabrika, atölye ve değirmen yıkık dökük bir durumda Rumlar tarafından terkedilmiştir. Kuşkusuz,

⁵ *Türkiye İktisat Mecmuası*, II/18 (28 Haziran 1923), s.89

⁶ Bkz: *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, 2 kısım, Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'nün yay., Ankara, 1338; *Pontus Meselesi*, Matbuat ve..., Ankara, 1338 vd.

⁷ Ortak yapıt için Bkz: *İzmir'den Bursa'ya*, Dersaadet, 1338; yeni baskısı: *Yunan Mezalim*: 9, Yeni İstanbul yay., (Haz: H.F. Ayberk), İstanbul, 1970.

⁸ *İzmir Vilayeti 1926 Senesi İstatistiği*, İzmir, 1927, Fabrikalar-Değirmenler böl.

bir süre sonra bunlar işletilir biçime getirilmiştir ama, bir kısmının hiçbir zaman onarılamayacak derecede tahrip edilmiş olması, diğer kısmının da, işletilmelerine kadar geçen zaman içinde, önemli boyutta bir üretim kaybı ortaya çıkmıştır. Ekonomik tabloyu doğrudan ilgilendiren bu yıkım ve sarsıntılar, ister istemez yeni kredi, sermaye, piyasa ve istihdam sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bir çağdaş kaynağın belirttiğine göre; İzmir, Saruhan (Manisa) ve Aydın sancakları içinde kalan yaklaşık 25.000 kilometrekarelik arazinin eski üretiminin yüzde kırktan fazlası yitirilmiştir. Yöredeki üretimin büyük kısmını karşılayan çiftçiler, perişan bir halde, düşmanın dehşet saçan kıyımından kaçarak, oranla korunmuş olan yörelere göçmüşlerdir⁹. Dönemin İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in deyişiyle "... daha düne kadar mesut ve bahtiyar olan yerlerde... bir yangın harabesinden, bir alay yetimlerden, dullardan, çocuklarının nerede gömülüp kaldığını bilmeyen akbaşlı ihtiyarlardan başka, hiç kimseye tesadüf edilmiyordu... Herkes birşeyini kaybettiğini söylüyordu"¹⁰.

İzmir, Aydın, Saruhan livaları içinde bulunan 2.196 köyün tümü yıkıma uğramış, diğer köylerden de pek çok insan karşı karşıya kaldıkları "*heuf ve endişe*" nedeniyle yurtlarını terketmişlerdir¹¹. Yalnızca Batı Anadolu'daki kentlerde yıkılan binaların sayısı 73.070; köy ve nahiyelerdeki binaların sayısı da 160.749'dur¹². Bu denli yoğun bir yıkımın, ekonominin bütün dengelerini altüst etmesi pek doğaldır. Çünkü, üretimde payı olması gereken insanlar, üretime katkıda bulunmak bir yana, başlarını sokacak bir barınak, karınlarını doyuracak bir parça yiyecek bulma çabası içine düşmüşlerdir.

İzmir'in ekonomik yapısını büyük ölçüde etkileyen diğer bir konu da, savaşın bitimine doğru, ekonomik alanda pek etkin bir rol oynayan Rumlar'ın ve aynı ölçüde olmamakla birlikte Ermeniler'in bir kısmının Türkiye'den ayrılmalarıdır. Bu gelişmelerin sonucunda, ekonominin değişik sektörlerinde önemli kayıplar ortaya çıkmıştır. Söz konusu kitlelerin Türkiye'yi terketmeleriyle, başta ticaret olmak üzere,

⁹ İbn'ül Cemal M. Ragb, "Güzel İzmir'de Vaziyet-i İktisadiye", *Türkiye İktisat Mec.*, 1/3 (Mart 1922), s.75.

¹⁰ *TBMM Zabut Cerdest*, Devre: I, İçtima: III, C.XXVI, Ankara, 1960, s.107.

¹¹ İbn'ül Cemal M. Ragb, *a.g.y.*, s.75.

¹² *Tanin*, 22 Teşrinievvel 1923; *TBMM Zabut Cerdest*, D: II, 1: 1, Ankara, t.y., s.631.

tarımsal işgücü, küçük imalat ve sanayi kollarında büyük boşluklar yaşanmıştır. Bu boşluğun doldurulmasında, ulusalcı temele dayanan kaygıların ön plana çıktığı ve etkili olduğu görülmektedir.

Geçmiş dönemde İzmir, kültürel, etnik ve ekonomik yönden kozmopolit bir kenttir. Toplumsal yapıyı oluşturan her etnik ve kültürel grubun, güncel yaşamdaki değişik alışkanlıkları, gelenek ve görenekleri gibi, ekonomik konularda da değişik boyutta katkı, beceri ve hüneleri bulunmaktadır. Özellikle Rumlar ve Yahudiler, kentteki ticari girişimcilikte pek aktif olmuşlardır. Buna karşın Türkler'in büyük bir kısmı, tarımsal uğraşmayı yeğlerlerken; okumuş yüksek seviyeli kesiminin, ticari konulara yönelmek yerine, hükümet kapısında memur olarak devlete hizmet etme hevesi taşıdıklarına tanık olunmaktadır. Bu gözlem kuşkusuz, yalnızca genel bir yargı oluşmasına neden olmaktadır ve öz olarak, İzmir'deki etnik gurupların genel eğilimini göstermektedir. Her etnik gurup içinde, elbette bu genel yargının sınırları dışına taşan pek çok örnek bulunmaktadır. Çocukluk ve gençlik dönemlerinin önemli bir kısmını İzmir'de geçirmiş olan Halit Ziya Uşaklıgil, anılarının bir kısmını oluşturan "*Kırk Yıl*" adlı yapıtında, İzmir'deki ticari canlılığa ve bu canlı ortamdaki Rumlar'ın ve Yahudiler'in kattıkları paya, pek güzel bir anlatımla dikkat çekmektedir¹³. O'nun belirttiği gibi; İzmir'e büyük bir Anadolu parçasının bütün elde ettiği ürünler gelir, Yemiş Çarşısı'ndan başlayarak gümrük dolaylarına kadar geniş bir alanı doldururdu. Bu alanın içinde, dünyanın her yanından akın etmiş çeşitli bayraklara bağlı yabancılarla, gene dünyanın neresinden çıktıkları belli olmayan, ama ötedenberi İzmir'de kurulu oldukları bilinen, ceplerinde değişik, üstelik birkaçar tane uyrukluk pasaportları ile, sanki Frenkler ve bunların arasında Rumlar, Ermeniler ve Museviler'den oluşmuş bir mahşer kalabalığı kaynaşırdu. Halit Ziya Uşaklıgil şöyle devam ediyor: "Bir kovan ki, arıları vızıldayarak her zaman toplanacak balları kursaklarından taşıyacak kadar emerek, sonu gelmeyen bir çaba içinde döner dururlardı. Sonra şurada burada, tek tük Türk mağazaları vardı. Buralarda konuklarına bol bol kahve, çay ikram eden, işlerinin bütün sıcaklık ve uğraşma güçlerini gerektiren bölümlerini, yanlarında çalı-

¹³ H.Z. Uşaklıgil, *Kırk Yıl -Anılar-*, (Haz: Şemsettin Kutlu, İstanbul, 1987, ss.164-168.

şan ve gene çeşitli yabancı soylara bağlı gençlere bırakmış 'Efendiler' vardı. /Anadolu'nun üreticisi, eğer kendisine borç para veren bir dışa satış ticaret adamına bağlanmış değilse, ürününün onda birini 'sub'u rubu' dedikleri yedide birini katma vergi olarak, eğer bağlı olduğu vergi dairesi -çoğu zaman olduğu gibi- devlet adına vergi toplayan birine verilmişse, onun adamlarına ayrılmış payı, bir yerlerden para kaldırmışsa, bunun faizini -ki yüzde kimbilir ne kadar- ödedikten sonra, kalanının İzmir'in işte bu ticaret yerinde, özellikle Yemiş Çarşısı'nda, komisyoncu denilen araçılara gönderirdi. / Türk ticaret adamları da, hemen hemen tümüyle, daha doğrusu hepsi diyeceğim, bu türden üreticilerle, dışa satış yapan ticaretçiler arasında aracılık yapmakla yetinen kimselerdi. /Arpa, buğday, nohut, darı, susam; özellikle incir, üzüm, palamut, sumak, afyon... akın akın gelir, bu efendilerin depolarında, yok eğer bekletilemeyecek şeylerdense, Yemiş Çarşısı mağazalarının önünde, sokakta birikirdi. O zaman dışa satış işiyle uğraşanlar üşüşürler, fiyat verirler, mal tartılır ve satılırdı. Fiyat, tartı ve öteki işlemler, üreticinin aracıya karşı olan güvenine, onların inşafına, namuslarına bırakılmış haldeydi. / Çizilen şu küçük tablodan da anlaşılır ki, Anadolu'nun en zengin bir kaynağından İzmir'e kadar gelen ürün, -kaynağında gür bir su kaynağı ise-, her yanı delik deşik, çürük çatlak bir su borusundan akar gibiydi ki, yolunun üzerinde sıza sıza sonunda varacağı yere ancak bir sicim kalınlığında ulaşmış bulunurdu. Bu sicim de, yabancıların cebinde gittikçe kaba-ran bir yumak meydana getirirdi"¹⁴.

Kısacası İzmir'de, ticaretin getirdiği zenginlikten Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler paylarını almaktaydılar. Bir araştırmacının da özellikle vurguladığı gibi; vilayetin Türk köylüsü hemen hemen her yerde faizcinin, selemcinin, tefecinin, murabahacının ve Rum bakkallarının inşafına terkedilmişti¹⁵. Dido Sotiriyu ise, Aydınli bir Rum çocuğu olarak gözlemlediği günlük yaşayışla ilgili anları yansıttığı ünlü romanında, İzmirli Rum tüccarların, yoksul Türk üreticilerini ne tür dalaverelele kandırdıklarını, pek romantik bir anlatımla dile getirmektedir¹⁶.

¹⁴ A.g.e., ss.164-165.

¹⁵ Zeki Arıkan, "Mütarekede Mustafa Necati'nin İzmir'deki Çalışmaları", *Mustafa Necati Sempozyumu* (Kastamonu: 9-11 Mayıs 1991), Ankara, 1991, ss.27-28; yine bkz: aynı yazar, "İzmir'de İlk Kooperatifleşme Çabaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV (1989), ss.31-42; *Bir Kent, Bir İnsan-İzmir'in Son Yüzyılı*, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları (Haz: Yaşar Aksoy), İstanbul, 1986, ss.42-47.

¹⁶ Dido Sotiriyu, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* -(Roman)-, (Çev: A. Tokatlı), İstanbul, 1986.

Tarihsel sürece koşut olarak, özellikle mütareke ve işgal yılları sonrasında Türkler, bir ölçüde olsun ticari konulara heves duymaya başlamışlardır. Ama toplumsal yapıda, devlet kapısında memur olma arzu ve özlemi uzun süre devam etmiş; bu eğilim, Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine aktarılan önemli bir özellik olmuştur. Nitekim, 1924 yılına ilişkin İzmir'e ait bir topoğrafya yapıtta, örneğin Foça'da yerli halkın okumuş yazmış yüksek seviyeli kesimindeki şiddetli memur olma özlemine değinilmektedir¹⁷. Kuşkusuz bu özellik, yalnız İzmir için geçerli değildir. Türkiye'nin genelini ilgilendiren ve Türkler'in ticarete ısınmalarını zorlaştıran bir etken olarak görülmelidir¹⁸.

İşte, ticari konularda bu denli girişken olan ve işlerinin ince ayrıntılarını pek iyi bilen Rum kitle, Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde Türkiye'den ayrılmıştır. Böylece ekonominin değişik sektörlerinde önemli kayıplar ortaya çıkmıştır. Daha çok tüccar, san'atkâr ve esnaf olan bu kitle¹⁹, zaten pek sınırlı olan sanayi sektöründe de etkin bir konumda bulunuyordu. Onların geride bırakmış oldukları terkedilmiş mallar ve üretim araç gereçleri, büyük ölçüde ilgisiz kişilerin yağmasına uğramıştır. Büyük İzmir yangınından sonra zarar gören harikzedeler, başka vilayetten olup da, savaştan zarar gören ve Rumlardan artakalan mallardan bir pay kapma dileğinde olan felaketzedeler, I. Dünya Savaşı'ndaki Rus istilasından kaçıp bölgeye gelmiş olan Doğu Vilayetleri Göçmenleri, bazı subaylar ve devlet memurları, Rumlardan kalan mallardan bir pay talep etmişlerdir. Uygulanan yanlış ve tutarsız politikalar yüzünden, söz konusu bu malların haksız yere yağmalanması ve ilgisiz kişilerin eline geçmesi engellenememiştir²⁰. Mübadele göçmenlerinin 1923 yılının sonundan bu yana gelmeye başlamalarıyla birlikte²¹, bu malların gereksiz ve haksız işgallerden arındırılma çabaları da, o derece olumlu bir sonuç getirmemiştir. Böylece, örneğin bağcılıktan anlamayan önemli bir kitlenin, Rumlardan kalan bağlara el koyması, kuru üzüm üretiminde önemli boyutta kayıplara neden olmuştur. Bu konularda, *Ahenk'te Mehmet Şevki, Türk Ses'i'nde Çiftçi Necati ve Türkiye İktisat Mecmuası'nda İbn'ül Ce-*

¹⁷ 1340 Senesi İzmir Vilayeti'nin Sıhhi, İctimat Topografyasına Ait Malumat, s.16.

¹⁸ Bu konuda bkz: Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, 1974, s.63.

¹⁹ 1340 Senesi İzmir Vilayeti'nin..., s.4.

²⁰ Bkz: K. Ari, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de...", ss.691-706; hoş bir öykü için bkz: Sebahattin Alt, "Çirkince", *Suçça Köşk*, (Bütün Eserleri: 5), Bilgi Yay., 2. baskı, Ankara, 1975, ss. 153-176.

²¹ Bkz: K. Ari, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (1991), ss.13-46.

mal M. Ragıb Bey, gerçekten pek olgun ve içeriği zengin yazılar yazarak; aksaklıkları, haksızlıkları ve ülke ekonomisinin uğradığı zararların boyutlarını kamuoyuna yansıtmışlardır. İzmir'in aydın gençlerinden İbn'ül Cemal M. Ragıb Bey²², haksız yere Rum mallarını yağmalayan bu tür insanları, "hep gayr-ı meşru tarafından kazanmaya nasb-ı nazar eder takımı" olarak nitelemekte ve şöyle devam etmektedir: "Bugün Urla, Çeşme, Menemen vesair mahallerde bir kısım bağlar, tarlalar, nahtiller elinde, kayıtsızlıkla me'luf eşhasın idaresinde bulunuyor. Bu yüzden memlekete teveccüh edip gelen zararları, hangi memur tanzime muktedirdir? Bu suretle tufeyli geçinenler; 'Adam sen del! Ne ahısam Allah bereket versin, diyeceğim' mûtaalasını zihnine yerleştirmiştir. Bağına, tarlasına baktığı bile yok"²³.

Türkiye'nin hemen hemen genelinde olduğu gibi, İzmir'de de ekonomi büyük ölçüde tarıma dayanmaktaydı. Tarım ürünlerini başında da üzüm, incir, zeytin, tütün, palamut, pamuk, meyan kökü, buğday, arpa vb. gelmekteydi. Bunların içinde, çekirdeksiz kuru üzümün bölgeye kazandırdığı gelirden dolayı, ayrı bir önemi bulunmaktaydı. Doğal olarak ardarda gelen ve on yıldan fazla süren savaşlar, ürün rekoltesinin büyük ölçüde düşmesine neden olmuştur. Sekiz ayı Yunan işgali altında geçen 1922 yılında İzmir'de; 54.466.286 kıyye²⁴ hububat, 37.221.256 kıyye zeytin, 7.185.280 kıyye çekirdeksiz kuru üzüm; 4.357.217 kıyye tütün; 2.681.136 kıyye kuru incir; 999.816 kıyye pamuk kozası; 683.790 kıyye palamut; 398.224 kıyye meyan kökü üretilmiştir²⁵.

Vilayette üretime en büyük katkı oranı olan nahtyeler ise, Kuşadası, Menemen, Seferihisar, Çeşme, Karaburun, Urla, İzmir (Merkez), Foça ve Bergama'dır. Bunlarda, 1922 yılında bazı tarım ürünlerinin kıyye olarak üretim oranı şöyledir²⁶.

²² İbn'ül Cemal M. Ragıb Bey, İzmir Yunan işgali altındayken de, *Türkiye İktisat Mecmuası*'na yazılar gönderip yayınlıyor; fakat dergi bu çalışkan gençin adını veremiyordu. Bazı yazılarından dolayı Yunanlılar kendisini tutuklayarak Girit'e göndermişlerdir. Yunan işgali'nden sonra İzmir'e gelen M. Ragıb Bey, bu kez de Lekeli Hummaya yakalanmıştır. Buna rağmen, İzmir'in iktisadi ve toplumsal durumu üzerine yazılar yazmış ve yayınlamıştır; *Türkiye İktisat Mecmuası*, II/20 (12 Temmuz 1923), ss.118-119.

²³ M. Ragıb, "İzmir Livasının Ziraat İstihsalatı", *A.g. mec.*, aynı sayı, s.119.

²⁴ Kıyye' bir Osmanlı ağırlık birimidir. Bir kıyye bir okttadır. 400 dirhem, yani 1282 gram karşılığıdır. Bkz: Mehmet Zeki Pakalınlar, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II., s.723; kıyye-1 aşarı: 1.000 gram; kıyye-1 atıka: 1282 gram. Burada, bir okka karşılığında, yani 1282 gram olarak kullanılmaktadır.

²⁵ Ne yazık ki, işgal yıllarında işgal bölgelerindeki üretim oranlarının resmi oranları bulunmamaktadır. Rekolte oranı için bkz: M. Ragıb a.g.y., s.118.

²⁶ *A.g.y.*, s.119.

Kazası	Hububat	Zeytin Tanesi	Üzüm
İzmir	3.572.972	6.960.000	2.346.856
Nif	1.423.440	1.358.000	2.327.200
Karaburun	559.776	1.532.000	438.000
Bergama	13.510.432	11.524.000	23.304
Menemen	11.031.168	688.000	841.376
Foça	825.936	924.000	168.600
Çeşme	496.272	584.000	205.104
Urla	681.936	1.952.000	1.305.160
Seferihisar	646.656	1.297.000	409.000
Kuşadası	753.984	284.306	14.944
Yekün	33.502.572	27.103.960	8.179.872

Ürün rekoltesindeki düşme, üretimdeki oranın savaş öncesi düzeyi ile, savaş sonrasındaki düzeylerin karşılaştırılmasından da rahatça görülmektedir. Yalnız burada dikkat edilmesi gerekli olan nokta, "savaş öncesi düzey" teriminden, 1912 ve 1913 yıllarının anlaşılması gerektiğidir. Çünkü, bu yıllardan sonra sürekli ve yoğun bir savaş dönemi başlamıştır. Üretime etki eden unsurlar, büyük ölçüde savaşın etkisinden olumsuz yönde etkilendiğinden; örneğin, üretime işgücü olarak katkıda bulunması gerekli genç erkek nüfusun silah altında bulunmasından dolayı, doğal olarak üretim düşmüştür. Bunun diğer nedenleri ise, 1922 yılı sonunda, tam hasat dönemine denk gelen Eylül ayı içinde Yunan askerlerinin geri çekilirken tarlaları, bağları, bahçeleri tahrip etmesi; kıyım uğramaktan korkan üretici çiftçilerin bağını bahçesini bırakıp, korunabilmeyi umduğu yörelere kaçması ve doğal olarak hasat yapamamasıdır. Ayrıca, tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde de pek etkin bir rol oynayan Rumlar'ın yöreyi terk edip, Yunanistan'a kaçmaları ile, hem büyük bir tarımsal işgücü açığının ortaya çıkması, hem de buna bağlı olarak, onların terkettikleri tarla, bahçe ve bağlardaki ürünün toplanamayarak, çürümeye terk edilmesi de, önemli nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada, savaş nedeniyle sekteye uğrayan ticari ilişkilerdeki bozukluk yüzünden ürünün pazarlanması, taşınması ve karşılığının alınmasında karşılaşılan zorluklar da, rekoltenin düşmesine etki eden unsurlar olarak belirlemiştir. Söz konusu rekolte düşmesi, yalnızca tarım ürünleri için değil, sınırlı da olsa, sanayi mamülleri için de geçerlidir. Bir iki yıl sonra ise, savaş ortamının izleri ve olumsuz etkile-

ri yavaş yavaş ortadan kalktıkça, savaş öncesi üretim düzeyine erişme yolunda önemli adımlar atılmış, ürün rekoltesinde belirgin artışlara tanık olunmuştur²⁷. Nitekim Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in, yukarıda sözü edilen raporunda belirttiğine göre, savaş yılları gözönüne alınarak belirlenen tarım ürünlerinin rekolte ortalaması, savaş sonrası dört yılın ortalamasına oranla, yüzde kırk daha düşüktür²⁸.

Ürün rekoltesindeki bu olumlu artışa karşın, ürünün pazarlanması ve bu yolla gelir elde edilmesi sürecinde üretici, daha fazla ticari kazanç elde etmiş değildir. Tarım ürünlerinin pazarlanması yönünden 1923 yılında büyük bir buhran yaşanmış; ürün rekoltesindeki artışın tersine, pek çok üretici iflas etmenin eşiğine gelmiştir. Ziraat Bankası'nın 1924 yılı bütçe raporunda vurgulanarak belirtildiği gibi, bu buhranı yaşamış olan köylünün içine düştüğü durum, gerçekten üzücüdür²⁹. İzmirli üreticinin durumu da, M. Ragıp Bey'e göre, "iktisat nokta-i nazarından" hiç iyi değildir. "Memleketin servet-i umumiyesini teşkil eden istihsalat, kıymetlerinden çok düşkün bir fiyatla" elden çıkmaktadır. O'na göre bu durumun nedeni teşkilatsızlıktır. Teşkilatsızlık bir takım madrabazlara yaramış; incir, üzüm, tütün, afyon, meyan kökü ve palamut gibi ürünleri yetiştiren ve büyük oranla üretimini yapan çiftçi, pek elim dakikalar geçirmektedir. Aynı şekilde Türk tüccarı da, büyük bir sıkıntı çekmekte; kısacası büyük bir mali buhran yaşanmaktadır³⁰.

Bu buhranın boyutu, bir-iki ürünün savaş sonrasındaki yıllarda İzmir borsasındaki asgari ve azami satış fiyatlarına bakılarak kolayca anlaşılabilir. İncir ve üzüm için verilen şu karşılaştırmalı fiyat tablolarında³¹, yıllar içinde mevsimine ve hatta aylara göre bir kıyaslama yapmak gerekmektedir. Çünkü mevsimine göre piyasadaki ürünün bolluğu ve azlığı ile, satış oranlarındaki düşüklük ve yükseklik, doğal olarak fiyatları değiştiren etkenler olmaktadır.

²⁷ Bkz: Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları: 3, Ankara, 1982, ss.57-60.

²⁸ Ali Cenai, *a.g.y.*, s.819.

²⁹ *TBMM Zabıt ...*, D: II, I: I, VII, Ankara, 1968, s.481.

³⁰ M. Ragıp, "İzmir'in Vaziyet-i İktisadiye ve İhtimatyesi", *Türkiye İktisat Mec.*, II/32 (29 Temmuz 1923), ss.312-314.

³¹ Ali Cenai, *a.g.y.*, s.825.

Üzüm

	339	340	341
Ağustos	26-46	25-57	35-100
Eylül	18-46	25-66	35-86
T.evvel	16-45	23,5-67	32-80
T.sani	19-50	25-61	38-56
K.evvel	20-50	27-61	
K.sani	27-58	26-66	
Şubat	35-50	20-62	
Mart	30-47	26-65	
Nisan	28-42	24-65	
Mayıs	26-41	29-60	
Haziran	26-40	31-60	
Temmuz	25-40	29-54	

İncir

	338	339	340	341
Ağustos	25-26	21	22	32
Eylül	25-26	27-28	26-27	25-28
T.evvel	20-21	16-17	18-19	20-28
T.sani	20-21	14,5	18-19	20-28

Tarım ürünlerinin 1923 yılında görülen fiyatlarındaki yoğun düşüş, yaşanan yoğun göçler sonucu ticari dengelerin bozulmasıyla yakından ilgilidir. Piyasada pek etkin olan Rum tüccarlarının İzmir'den ayrılmaları, üretici köylünün üç-beş tüccarın elinde kalmasına neden olmuş; sonuçta fiyatlar büyük ölçüde düşmüştür. Yaşanan bunalımın boyutlarını daha belirgin biçimde görebilmek için, Rum tüccarlarının İzmir'den ayrılmalarıyla ortaya çıkan ticari tıkanıklığa yakından bakmak yararlı olacaktır:

Yukarıda da kısmen değinildiği gibi; geçmiş dönemde İzmir, diğer Anadolu kentlerine göre oldukça gelişkin bir ticaret merkeziydi. Sahip olduğu limanı, pek çok ülkenin bayraklarını taşıyan ticaret gemilerinin uğrak yeri idi. Limana bağlı olan demiryolu şebekesi ile, kent ve daha iç bölgelerin incir, üzüm, zeytin, pamuk, palamut gibi ürünleri önce tüccarların depolarında toplanır, sonra limanda bekleyen gemi-

lere yüklenir, pek çok Avrupa ülkesi ile Amerika'ya ihraç edilirdi. Aynı şekilde ülkede yokluğu çekilen mallar da, Trabzon, Mersin, Antalya ve İstanbul limanlarının yanı sıra, İzmir limanı aracılığıyla ithal edilirdi. Punto'dan Borsa'ya kadar olan geniş alan, ihraç ve ithal mallarının depolandığı, ticaret ambarlarının bulunduğu yerdii. Çoğu zaman şimendüferlerle İzmir'e getirilen ürün, Fransa'dan, Amerika'dan, İngiltere'den gelen gemilerle, gene çeşitli Avrupa limanına taşınırdı.

Hem üreticinin elindeki malı satınalıp dış pazarlarda satabilmede, hem de ülkede gereksinimi duyulan malı, dış piyasadan satınalıp, ülkeye ithal etmede, mahalle bakkallarının da büyük ölçüde kendi etnik gruplarından olmalarından dolayı, tüketicinin ayağına kadar götürebilmede, Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar, Türk tüccarlara göre çok daha etkin ve hünerliydiiler. Onlar, bir malın hangi pazarda, kime ve ne kadara satılabileceğini, üstelik bu malı hangi yolla ve kimlerin aracılığıyla dışarıdaki alıcının ayağına kolayca götürebileceğini çok iyi biliyorlar, daha rahat iş bağlantıları kurup, alıcılarla anlaşabiliyorlardı. Birkaç yabancı dili bilmeleri, güncel yaşayış tarzında Avrupalıya daha yakın olmaları, onlara belli bir avantaj sağlıyordu. Bu tüccarların da, bölgeyi terkeden Rum kitlelerle birlikte Yunanistan'a gitmelerıyla, onlar aracılığıyla gerçekleştirilen pek çok ticari alışverişte İzmir'in Avrupa ile olan bağları kopmuştur. Piyasanın işleme hacmine göre az sayıda kalan ticarethanelerin rekabet gücü zayıflamıştır. Günlük tüketim maddelerinde yüksek fiyat artışları yaşanırken, üreticinin satacağı tarım ürünlerinin fiyatları anormal biçimde düşmüştür. Bu çelişkili ortamda çiftçi, ürettiği malı satamayacağı gibi bir izlenime kapılmıştır. Bu nedenle, 1923 yılında savaş yıllarına göre üretimde önemli bir artış olmasına karşın, eldeki ürünü satın alacak Türk ve levanten tüccarların sayısının azlığı yüzünden, ticari dengeler alt-üst olmuş, üretim sektörü zarar görmüştür. Üstelik Türkiye'den ayrılan Rum ve Ermeni tüccarlar, Avrupa'nın kimi önemli ihracat merkezlerinde olumsuz propagandalarda bulunarak, Türk ihracat mallarının satın alınmamasını istemişlerdir. Gerçekten bu olumsuz propagandanın başarılı olduğu ve özellikle Türkiye'den üzüm, incir ve tütün gibi ihracat mallarını almama gibi siyasal nitelikli bir eğilimin güçlendiğine tanık olunmaktadır³².

³² Türkiye İktisat Mec., II/26 (3 Eylül 1923), s. 210.

Ayrıca, önemli sayıda Rum ve Ermeni tüccar grubun ülkeden ayrılmasıyla, pek çok işkolunda olduğu gibi, ticari alanda da belirmiş olan boşluğu Türk girişimcilerin dolduracağı ve artık ekonominin ulusal bir niteliğe kavuşması yönünde, önemli adımlar atılacağı sanılmıştır. Ama kısa süre sonra, önde henüz önemli engellerin bulunduğu görülmüştür. İzmir'den gitmeyip kalan bazı "muteber" Avrupalı firmalar, Rum ve Ermeni ticarethanelerinin ortadan kalkmasıyla, kendi önemlerinin daha da arttığını görmüşlerdir. Kısa süren bu evrede, ticari alanda görülen boşluğun en çok bu firmalara yaradığı görülmektedir. Ama bu, göreceli bir yargıdır. Herşeye karşın onlar, arzu ettikleri derecede firmalarının ticaret hacimlerini büyütememiş, üretimlerini artıramamışlardır. Çünkü Türk-Yunan savaşının neden olduğu büyük yıkımdan, onlar da büyük ölçüde fiziki zarar görmüşlerdir³³. Nitekim, bir süre sonra, söz konusu boşluğun doldurulmasında Yahudiler'in daha aktif bir rol üstlendikleri görülmüştür. 1923 yılı İzmir'inin değişik yönlerden topografyasını veren yapıtta, Türkler'in rençberlikle ilgilendiklerine, Yahudiler'in ise ticarete pek aktif olduklarına değinilmekte; onların, kasabalarda tenekecilik, peynircilik, manifatura ve tuhafiyeci ticaretindeki becerileri belirtilmekte; ayrıca, Rum tüccarların İzmir'den ayrılmalarından sonra, son zamanlarda zahire ticareti ve komisyonculuğunun da Yahudiler'in eline geçtiğine ilgi çekilmektedir³⁴. Gerçekten de, Yahudiler ekonomik sahalardaki etkinliklerini o derecede artırmışlardır ki; İzmir gazetelerindeki yorum ve eleştirilerden, ekonomi için ulusal bir görüntü almanın tarihsel fırsatını yakalamışken, bu kez de Museviler'in bu gayretleri yüzünden, tekrar "gayrimillî" bir ekonomik görüntünün ve yapının belirginleşmesi olasılığı karşısında duyulan 'ulusçu' tepki, belirgin biçimde görülebilmektedir. Bu konudaki yazılarıyla en yoğun ve çarpıcı biçimde dikkat çeken kişi, Türk Sesi'ndeki yazılarıyla Mahmut Esat (Çınar)'dır³⁵. Ahenk'te Mehmet Şevki, bu olumsuz sürecin gelecekte Türk ekonomisi üzerinde oynayacağı olumsuz role değinmiş; M. Ragıp Bey de, Türkiye İktisat Mecmuası'ndaki yazılarında, özellikle İzmir'deki incir piyasasında Museviler'in gittikçe

³³ *A.g.mec.*, II/18 (28 Haziran 1923), s.89.

³⁴ *1340 Senesi İzmir Vilayeti'nin Sıhhi, İctimai...*, s.1.

³⁵ O'nun bazı yazıları: "Yahudiler ve Biz", 8 Temmuz 1923, "Museviler ve İktisadiyemiz", 10 Ağustos 1923; "Musavi Sımsarlar", 5 Şubat 1924, "Yine Yahudi Sımsarlar", 14 Şubat 1924.

artan egemenliklerine değinmiştir³⁶. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, önceden Türkiye'yi terketmiş olan pek çok Rum ve Ermeni tüccarın, başka ulusların pasaportlarıyla ve uyrukluğu savlarıyla İzmir'e gelerek, bırakmış oldukları işlerine yeniden sarıldıkları da gözlemlenmektedir. 1924 yılında İzmir'de, 89 Müslim, 21 Musevi asıllı Türk ve 8 ecnebi olmak üzere, toplam 118 büyük tüccar bulunduğu ilişkin resmi istatistiksel bilgiye karşın³⁷, özellikle orta ve küçük ticari işletmelerin böyle bir etkinin altında kaldığı anlaşılmaktadır. Bu ise, doğal olarak Türk aydınlarının ve kamuoyunun tepkisine neden olmuştur. M. Ragıp Bey bu konuda şunları söylüyor: "Lozan muahede-i sulhiyesinin imza ve ilanından sonra akın akın ecnebler İzmir'e gelmeye başladı. Şimdi şehrin içinde oldukça kalabalık bir ecnebi yığını görülüyor. Bunların ekserisi, istirdad-ı mesutla beraber, İzmir'i terkedip Hıristiyanlardır. Bunların kimisi İtalyan, kimisi Fransız tabiiyetinde bulunan yerli Rumlar'dır. Yine İzmir'e geldiler. İşe sarılıyorlar. Teşkilat yapmakla meşgul bulunuyorlar. Ticaret-i hariciyemizin hakim biamanı olan bu mösyöler, çok geçmeden, yine muamelatı ellerine alacaklardır. Türk tacirleri hâlâ atalet içinde yaşıyorlar. Ticaret-i hariciyeye hiç sarılan yok. Herkes bir alıcı çıksın da, elimizdeki mala müşteri olsun diye bekliyor"³⁸.

Bu olumsuz görüntüyü tamamlayan bir diğer etken de, yol ve taşıma sorunudur. Türkiye'nin geneli için boyutları büyük olan yol ve taşıma sorunu³⁹, İzmir için de geçerliydi. Bu durum, çiftçinin ürettiği ürünü pazara indirmesinde büyük zorluklar yaratmaktaydı. Yalnızca kendisine bağlı nahiyeler değil, yöredeki bütün büyük yerleşim merkezleri, ekonomik açılımlarını İzmir limanı üzerinden yapıyorlardı. Ürünü İzmir'e aktaran biricik seçenek ise demiryollarıydı. Oysa, bazı yerleşim birimlerinin, demiryolundan yararlanma olanakları bile bulunmuyordu. Motorlu taşıma araçlarının hemen hemen hiç yok deneyecek kadar az oluşu, yolların ise düzensiz, bozuk ve yetersiz bulunuşu nedeniyle, bu gibi yerler için deve kervanlarıyla ve katırlarla yük taşımak hâlâ geçerliydi. Örneğin, Kızılcadağ'da nahiyeye içinde, şose de

³⁶ "İzmir'in Vaziyet-i İktisadiye ve..."; aynı yazar, "Güzel İzmir'de Vaziyet-i İktisadiye", *a.g.mec.*, 1/3 (Mart 1922), ss. 74-76.

³⁷ 1339 *İzmir Ticaret ve Sanayi Odaları İstatistiği*, İzmir, 1339, s.4.

³⁸ M. Ragıp, *a.g.y.*, s. 314

³⁹ Konuya kısmen şurada değinilmiştir: K. Arı, "Samsun-Çarşamba Demiryolunun Temel Atma Töreni ve Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Gezisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/21 (Temmuz 1991), ss.609-622.

nilebilecek bir yol bulunmuyordu. Yalnız Kurtuluş Savaşı'nın bitimini izleyen ilk günlerde, telgraf direklerinin taşınması amacıyla Torbalı İstasyonu'na ulaşmak için, bir istihkam zabiti kumandası altında inşaat taburu oluşturularak, beş kilometrelik bir yol yapılmıştır. Nahiye'nin o tarihte tek şose yolu, bu yoldur. Kızılcaadağ, dağ köylerinin çok olduğu bir nahiye olduğundan, yaz ve kış mevsimlerinde, mevcut patika yollardan ya yaya, ya da süvari olarak gidip gelinebiliyordu. Pek şiddetli ve uzun süre yağın yağmurlarda, bu yollar günlerce kapanabiliyordu. Oysa, diğer nahiyelerde de olduğu gibi, Kızılcaadağ'ın ekonomik ilişkileri İzmir'leydi. Halk, ürettiklerini İzmir'de pazarlıyor, günlük kullandığı giyecek ve büyük ölçüde de yiyecek maddeleri İzmir'den getiriliyordu. Ticaret, son derece zayıftı. İzmir Ticaret Borsası Umum kaptiplerinden İhsan Ayyıldız'ın notlarına göre, Kızılcaadağ'da ticaretin zayıf kalmasının iki nedeni bulunmaktadır: Birincisi nahiye'nin yollarından, dolayısıyla da taşımacılık sektöründen yoksun oluşu, diğeri de, halkın fakirliği ve sermaye eksikliğiydi. Nitekim, 1923 yılında, 200.000 kıyve üzüm İzmir'e taşınmamış, üretici zarara uğramıştır. Oysa köylü, ürününü uygun koşullarda satmak, borcunu ödemek, gereksinimlerini karşılamak zorundadır; ama, nahiye'nin ticari ilişkiler içinde bulunduğu Tepeköy ve İzmir gibi merkezlere bağlı olan yolların araba ile geçilemeyecek derecede bozuk olması, ürünün pazara inmesini engellemiş; bu kez ürün bozulmuştur. Bozulan bu ürün, köylünün bir yıllık alınının teridir⁴⁰.

Böylece, taşıma ücretleri umulanın üstünde pahalı bir seyir izlemiştir. Taşıma ücretinin yüksekliğinden yakınan bazı üreticiler, Aydın Şimendüfer Kumpanyası'nın yük taşımada kendileri için indirimde bulunmasını istemişlerdir. 1923 yılında yapılan bu istek karşılanmadan, bu kez de, demiryolu işçilerinin genel greviyle karşılaşmıştır. Kumpanya çalışanları ücretlerinin artırılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi için greve gidince, üreticiler pahalı bile olsa, ürünlerini pazara indirememişlerdir. Bu kez deve ve katırlarla yük taşımaya çalışılmış, ama bu da yeterli olmamıştır⁴¹.

⁴⁰ İzmir Vilayeti Kaza ve Nevahinin Ahval-ı Tabtiye, Tarihiye, Nüfus, Aşar Vesairesinin 339 Senesine Aid Malumat, ss.5-7.

⁴¹ M. Ragb, a.g.y., s. 314.

Pek çok etkenden kaynaklanan 1923 yılı bunalımı, ekonominin bütün sektörlerine önemli zararlar yüklemiştir. İktisat Vekaleti, memleketin bütün tüccar ve üreticisinin rekabet hırslarını atarak, bir blok halinde birleşilmesi çağrısında bulunmuştur. Bu nedenle, İstanbul'da Milli Türk Ticaret Birliği'ne bir telgraf çekerek, üzümlerin ve incirlerin elde kalmayıp satılabilmesi için, İstanbul tüccarlarının para ve hizmet katılımıyla oluşturulacak yeni bir birliğin kurulmasını, buna kendisinin bir milyonluk bir avans verebileceğini bildirmiştir⁴². Bu yaklaşımın, buhranın atlatılmasında önemli bir etkisinin bulunduğu görülmektedir. Eylül 1923'te, kıyyesi 9-10 kuruşa kadar düşen incirin bir kısmının, üreticiye destek olunması amacıyla ordu tarafından satın alınması bile düşünülmüş; bir süre sonra koşullar düzelmeye başlamış; öyle ki, yıl sonunda kıyyesi 20 kuruşa çıkan üzüm fiyatları, Ahenk'in deyişiyle "şayan-ı memnuniyet" yaratmıştır⁴³.

Sanayi konusuna gelince: Türk Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde, dışı dokunur bir sanayi sektörünün varlığından söz edilememektedir. Vilayet içinde, çeşitli nahiyelere dağılmış biçimde, tarım ürünlerini işlemeye dönük zeytinyağı, un, sabun ve üzüm ayıklama ve temizleme fabrika ve atölyelerinin bulunduğu görülmektedir⁴⁴. Bunun yanı sıra, başta Kemalpaşa, Karaburun ve Seferihisar olmak üzere, halıcılık ve dokumacılığın yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Dokuma tezgahlarında, mefruşat ve elbiselik kumaş dokunmaktaydı. Bunların bir kısmı, Avrupa'dan getirilen ipliklerle sağlam alacalar, bir kısmı da, ipek kozalarından elde edilen ipliklerle kuru bez denilen yatak, yorgan ve gömlek kumaşları dokunmaktaydılar⁴⁵. Rumlar'a ait olup, sonradan terkedilen deri işleme atölyeleri de vardı⁴⁶. Zeytinciliğin yoğun olduğu yerlerde de, basit yöntemlerle sabun yapılan atölyeler mevcuttu. Ayrıca, kiremit, desti, çanak, çömlek, tuğla imal eden fabrikalar bulunuyordu⁴⁷. Ama bütün bunlar, dış pazarlarda satılabilecek niteliklere ve orana sahip olmak bir yana, yörenin gereksinimlerini karşılayabilecek düzeyde bile değildi.

⁴² *Türkiye İktisat Mec.*, II/26 (3 Eylül 1923), ss. 219-220.

⁴³ *Ahenk*, 11 T.cvvel, 1923.

⁴⁴ *İzmir Vilayeti 1926 Senesi İstatistiği*, İzmir, 1927, Fabrikalar böl.

⁴⁵ *İzmir Vilayeti Kaza ve ...*, s.14, 34, 44.

⁴⁶ *A.g.e.*, s.14.

⁴⁷ *A.g.e.*, s.14.

İşte; anahatlarıyla ve kısmen verilebildiği ölçüde, İzmir'in Kurtuluş Savaşı'nın bitimindeki genel ekonomik görüntüsü, böyle bir düzey ve özellik taşır. Cumhuriyet döneminde kenttin, ekonomik atılımlarının önemini kavrayabilmek açısından, hiç de hoş olmayan bu durumun özellikle gözönünde tutulması gerekmektedir. Böylece, Türk Devrimi'nin, Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen ekonomik gelişmenin değeri kolayca anlaşılacaktır.